

СЕКЦІЯ 4

ПСИХОФІЗІОЛОГІЯ ТА МЕДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ

ФОРМУВАННЯ МІЛІТАРНИХ СКЛАДНИКІВ ІДЕНТИЧНОСТІ ЮНИХ ГРОМАДЯН У ДЕМОКРАТІЯХ І АВТОКРАТІЯХ

FORMATION OF MILITARY COMPONENTS OF IDENTITY OF YOUNG CITIZENS IN DEMOCRACIES AND AUTOCRATIES

Статтю присвячено дослідженню особливостей формування мілітарних складників ідентичності школярів у демократичних та авторитарних державах. Увага приділяється аналізу ролі освіти в процесі соціалізації молоді, формуванню поглядів юних громадян на війну, аналізу насильства та громадянської відповідальності. Описано, як різні політичні системи впливають на виховання патріотизму, ставлення до захисту батьківщини та лояльності до режиму. Мілітарна ідентичність цивільних громадян визначається як сукупність поглядів, емоцій, переконань і поведінкових настановлень, що формуються під впливом війни та військових конфліктів. У демократичних країнах мілітарна ідентичність базується на цінностях свободи, відповідальності, громадянського обов'язку. У таких суспільствах військову службу розглядають як обов'язок захисту батьківщини, свободи, безпеки і прав громадян. Освіта акцентує увагу на збереженні прав і свобод особи, водночас підтримуючи мобілізацію суспільства в умовах криз. В авторитарних мілітарна ідентичність формується через ідеологічну індоктринацію, використання страху перед реальними і/або уявними ворогами. Мілітаризація шкільної освіти слугує інструментом зміцнення авторитарного контролю. Терористичні організації також формують мілітарну ідентичність молоді, вони здійснюють це через героїзацію смерті, самопожертви за екстремістські ідеї, залучають до своїх лав дітей і підлітків, використовуючи їх проблеми та вікову вразливість.

Розглянуто приклад Ізраїлю, де мілітарну ідентичність інтегровано в національну культуру через історичний досвід постійних загроз. Описано наслідки значної мілітаризації ізраїльської освіти. Зроблено акцент на важливості балансу між патріотичним вихованням школярів в умовах військових загроз, формуванням їх етичної позиції та критичного мислення. Вказано на небезпеку впливу наративів ненависті на незрілу психіку дітей.

Ключові слова: мілітарні складники ідентичності, демократія, авторитарія, мілітаризація освіти, соціалізація молоді, війна, насильство, маніпуляції.

The article is devoted to the study of the peculiarities of the formation of military components of the identity of schoolchildren in democratic and autocratic states. Attention is paid to the analysis of the role of education in the process of socialization of youth, the formation of young citizen's views on war, violence and civic responsibility. It describes how different political systems influence the upbringing of patriotism, attitude to the defense of the homeland and loyalty to the regime. The military identity of civilians is defined as a set of views, emotions, beliefs and behavioral guidelines that are formed under the influence of war and military conflicts. In democratic countries, military identity is based on the values of freedom, responsibility and civic duty. In such societies, military service is considered a civic duty to defend the homeland, the importance of diplomacy and international cooperation tools is emphasized. Education focuses on preserving the rights and freedoms of the individual, while supporting the mobilization of society in times of crisis. In autocracies, military identity is formed through ideological indoctrination, the use of fear of real or imaginary enemies. The militarization of school education serves as a tool for strengthening authoritarian control. Terrorist organizations also form a military identity of youth, they do this through the heroization of death, self-sacrifice for extremist ideas, attract children and adolescents to their ranks, using their problems and age vulnerability.

The example of Israel is considered, where military identity is integrated into the national culture through the historical experience of constant threats. The consequences of the significant militarization of Israeli education are described.

The emphasis is placed on the importance of a balance between patriotic education of schoolchildren in conditions of military threats, the formation of their ethical position and critical thinking. The danger of the influence of hate narratives on the immature psyche of children is pointed out.

Key words: military components of identity, democracy, autocracy, militarization of education, socialization of youth, war, violence, manipulation.

УДК 159.923:3
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2025.69.2.30>

Завгородня О.В.

д.психол.н., провідний науковий співробітник лабораторії методології і теорії психології
Інститут психології імені Г.С. Костюка
Національної академії педагогічних наук України

Постановка проблеми. Питання мілітарних складників ідентичності українців тісно пов'язане із забезпеченням державної безпеки та є одним із пріоритетів у сучасних умовах війни. Однією з ключових цілей освітньої діяльності є сприяння самовизначенню здобувачів освіти і формуванню їх позитивної ідентичності. Це питання набуває особливого

значення, оскільки процес становлення ідентичності є динамічним і залежить від життєвого шляху особистості, умов її життя, важливих подій, включаючи масштабні, а також від руху й появи нових ідей, які спричиняють зміни та трансформації [14; 16; 17].

Освітні впливи на процес формування ідентичності здатні спонукати молодь до активного

самовизначення як членів національної спільноти. У результаті молоді люди усвідомлюють свою роль у захисті й розвитку суспільства, до якого прагнуть належати. Мілітарний компонент національної ідентичності в умовах війни та/або значних національних загроз відіграє ключову роль у формуванні світогляду молодих людей. У демократіях, автократіях і терористичних організаціях цей процес базується на різних ціннісних основах, що відображають політичні ідеали, рівень свободи та цінність людського життя. Необхідно проаналізувати ці підходи, визначити, як різні системи впливають на молодих громадян, формуючи їхнє ставлення до війни, насильства та служіння національній спільноті, а також виявити особливості формування мілітарних складників ідентичності в зв'язку з освітніми впливами.

Аналіз останніх досліджень. Стаття базується на дослідженнях, які розкривають проблематику формування колективної ідентичності, включаючи мілітарну ідентичність [1; 2; 5; 15; 16 та ін.]. Колективні ідентичності розглядаються як «дискурсивні конструкти», створені для досягнення певних цілей [33]. Значна частина досліджень зосереджена на чинниках формування колективної ідентичності в різних соціально-політичних умовах [14; 18; 28], а також на специфіці формування мілітарних складників ідентичності [5; 6]. Дослідники наголошують, що особисті історії людей допомагають зрозуміти дискурсивні моделі ідентичності. Конструкт «особиста історія» демонструє, як молода людина прагне визначити себе та інших [10; 15; 28; 30]. Формування ідентичності є складним і часто суперечливим процесом, який демонструє нелінійність і мінливість. Для його опису часто використовують метафору подорожі, яка символізує переплетення чинників самовизначення й створення нових форм ідентичності [26; 27; 28; 29].

Також важливим є дослідження спільних переконань і наративів, особливо в умовах національних загроз [13; 14; 15; 23 та ін.]. Загрози для країни поділяються на зовнішні (наприклад, напад чи вторгнення іншої держави), внутрішні (корупція, діяльність «п'ятої колони», терористичні акти) та глобальні (зміни клімату й інші виклики для всього людства). Екзистенційною є загроза, яка ставить під сумнів саме існування держави та національної ідентичності її громадян.

Особливо цінними є дослідження, що аналізують формування мілітарних складників національної ідентичності через засвоєння спільних переконань у процесі соціалізації в різних політичних системах – автократіях і демократіях [16; 17; 18 та ін.]. Крім того, важливим є аналіз трансформації спільних переконань і наративів в умовах безпечних змін [2; 3; 4; 5; 21; 23].

Мета дослідження – з'ясувати особливості формування мілітарних складників ідентичності школярів у автократіях і демократіях, проаналізувати освітні підходи й визначити, як різні системи

впливають на молодих громадян, формуючи їхнє ставлення до війни, насильства та служіння громаді.

Методи дослідження. Використано аналіз загальнонаукових, психологічних та інших джерел інформації; узагальнення та вдосконалення теоретичних моделей.

Виклад основного матеріалу. Мілітарна ідентичність цивільних людей – це сукупність поглядів, переконань, емоцій і поведінкових настановлень, які формуються під впливом війни та воєнних конфліктів. Вона включає такі елементи: розуміння ролі армії в захисті держави; особисту ідентифікацію із захисниками – військовими, волонтерами, героями війни; патріотизм; готовність особисто долучитися до боротьби за незалежність.

На думку С.М. Лукомської, мілітарна ідентичність має подвійну природу: вона є викликом у мирний час, але стає ключовим фактором адаптації та психологічного виживання під час війни. Її формування необхідно розглядати не лише як соціальне явище, а й як індивідуальний механізм, що допомагає зберігати цілісність особистості в моменти кризи. Чинниками формування мілітарної ідентичності для цивільних є тривалість воєнних дій, досвід окупації або деокупації, соматичні й психологічні травми, зумовлені війною, а також практична неможливість залишатися осторонь подій воєнного часу [5].

Стосовно школярів термін «мілітарна ідентичність» необхідно використовувати лише в уточненому контексті. Варто наголосити, що йдеться про процес формування або інтеграції окремих елементів мілітарної ідентичності з урахуванням вікових особливостей і соціальних умов. У цьому контексті термін «мілітарні компоненти ідентичності» є точнішим і доцільнішим для опису цивільних осіб підліткового та юнацького віку. «Мілітарні компоненти ідентичності» – це більш точне й нейтральне поняття, яке дозволяє враховувати вікові, психологічні та соціальні особливості юних громадян, а також багатогранність ідентичності. Воно залишає місце для інших аспектів ідентичності, як-от громадянська, культурна, індивідуальна.

Формування мілітарної складової частини особистості юних громадян є складним процесом, який відображає політичні, соціальні та культурні особливості системи. Демократії та автократії транслюють різні цінності через освітні програми, що впливають на особисту ідентичність учнів і відображають характер суспільства, в якому вони живуть.

У демократичних країнах освітні процеси орієнтовані на розвиток громадянської відповідальності, підтримку демократичних цінностей, збереження прав людини та громадянських свобод. Освітня діяльність сприяє критичному аналізу ролі війни, миру та дипломатії. Водночас автократії використовують кризу для посилення контролю та індоктринації молоді. Ці відмінності формують різних за цінностями людей: одні орієнтовані на сво-

боду і самореалізацію, інші – на підпорядкування й лояльність до режиму.

Наприклад, у таких автократіях, як росія й Пакистан, попри відмінності в ідеології та складниках ідентичності, спільним є використання мілітаризації освіти для зміцнення лояльності до режиму. В автократіях мілітаризація освіти базується на страху перед реальними або уявними ворогами й загрозами. Переконавання щодо загроз не завжди відображають об'єктивну реальність, а можуть бути значною мірою штучним конструктом, створеним владою для маніпуляції свідомістю громадян. Наприклад, в росії влада свідомо перебільшує або вигадує загрози з боку НАТО чи сусідніх країн, виправдовуючи власні геополітичні й внутрішньополітичні цілі. Використання наративу зовнішніх ворогів допомагає виправдовувати автократичні дії, зокрема обмеження свобод, цензуру та репресії; відволікати увагу населення від внутрішніх проблем, як-от економічний спад, корупція, падіння рівня життя. Основна мета мілітаризації освіти – зміцнення режиму, створення суспільства, готового приймати державну ідеологію без критичного аналізу. Російська освітня система використовує наратив «оточеної фортеці» та культивує патріотизм, заснований на образі «численних ворогів», які нібито прагнуть знищити державу. Освітні програми централізовані, спрямовані на пропаганду, що не допускає альтернативних поглядів. Для підлітків створюються військово-патріотичні організації, як-от «Юнармія», які формують готовність молоді до підпорядкування й служби режиму.

На відміну від росії, в Пакистані мілітаризація освіти ґрунтується на досвіді реальних загроз. З огляду на те, що Пакистан виокремився з Індії шляхом мобілізації мас в ім'я релігії, іслам є невід'ємною частиною національної ідентичності пакистанців. Релігійні дискурси активно використовуються як у цивільних, так і у військових справах [18; 24]. Під час індійсько-пакистанських війн такі ісламські символи, як шахід (мученик), газі (переможець) і Джихад-е-фі-сібіллах (священна війна в ім'я Бога) широко використовувалися у військових цілях і для мобілізації підтримки населення. Історичні наративи Пакистану висвітлюють поширення ісламу в Індії, прославляють мусульманське правління та пов'язують національну ідентичність із релігією [18]. Освіта в Пакистані є важливим елементом стратегії національної безпеки, сприяє посиленню національної єдності через спільні релігійні цінності, формування ідентичності на основі протистояння «ворогу іншої віри», пам'ять про війни та їх наслідки. У школах виховується повага до військових, здійснюється ідеологічна, фізична й технічна підготовка молоді до служби в армії. Освітній процес активно формує мілітаризовану національну ідентичність здобувачів освіти [16]. Школярів вчать, що пакистанці за своїм походженням і культурою споріднені з народами Близького Сходу. Індія репрезентується як екзистенційний ворог Пакистану та ісламу. Національна ідентич-

ність школярів мілітаризується через контекст між-державного конфлікту, що створює наратив «ми» проти «них». Особлива увага приділяється вшануванню героїв-військових, які загинули у війнах, прославленню пакистанської армії як захисника від ворожої агресії [24; 25]. Серед героїв, яких вибирають школярі, домінують військові або священні воїни ісламу, тоді як пакистанці-спортсмени чи науковці залишаються поза увагою [25]. Пріоритетність релігійного й військово-патріотичного виховання в школах Пакистану зумовлена історичними та безпековими факторами, стримує демократичні процеси та сприяє авторитаризму.

Автократії часто використовують мілітарну ідентичність для підтримки своєї влади. Основними цінностями є культ держави та її лідерів, а армія сприймається як головний інструмент влади, незалежно від морального змісту її дій (захист батьківщини чи загарбання чужих земель).

Для повнішого опису різних цінностей та механізмів формування мілітарної ідентичності варто згадати ще один тип спільнот – терористичні екстремістські угруповання. Такі організації формують мілітарну ідентичність молоді через індоктринацію, активно занурюючи їх в екстремістську ідеологію. У цій системі насильство розглядається як шляхетний засіб досягнення мети, а смерть за ідеали героїзується. Молодь навчають ставити колективні інтереси вище власних, бути готовими до самопожертви та сприймати мучеництво як вищу цінність. Особлива увага приділяється ідеалізації тих, хто гине за ідеали організації. Ці практики породжують сприйняття смерті як мети, а не трагедії. Повністю ігнорується цінність людського життя, а культ мучеництва стає основою їхньої ідентичності [22]. Терористичні угруповання часто використовують уразливість молодих людей, маніпулюючи їхніми потребами в соціальній підтримці, помсті чи визнанні. Маніпуляції, примус, використання недосвідченості молодих людей дають змогу терористичним організаціям залучати молодь до своїх лав, поширювати свою ідеологію.

Уявлення про ворогів та загрози може поєднувати як реальні, так і уявні елементи – сконструйовані для пропагандистських цілей; перевага останніх характерна для тоталітарних режимів та угруповань із відсутністю свободи слова.

У демократичних країнах вільний обіг інформації та свобода слова значно обмежують можливість створення «фальшивих загроз». Мілітарна ідентичність формується на засадах свободи, відповідальності та захисту прав людини. Військова служба розглядається як добровільний вибір або громадянський обов'язок, а патріотизм не пов'язаний із культом насильства. Демократії поза кризою прагнуть мінімізувати мілітаризацію суспільства, наголошуючи на важливості дипломатії. Однак у ситуаціях загрози військові інституції стають важливим елементом національної мобілізації.

Особливий приклад становить Ізраїль, який через постійні загрози інтегрує мілітарні компо-

ненти в систему освіти. В умовах екзистенційної загрози ці компоненти ідентичності посилюються не лише серед військових, а й серед цивільного населення. З моменту свого створення Ізраїль постійно перебуває в конфлікті із сусідніми державами та терористичними угрупованнями. Як наслідок, мілітарний складник став невід'ємною частиною ідентичності кожного громадянина, а мілітарні цінності інтегровані в систему освіти. Національна ідентичність Ізраїлю відображає складність єврейського суспільства, що має внутрішні суперечності між релігійними та світськими цінностями, етнічними групами та іммігрантами. Значною мірою вона сформована під впливом минулих і сучасних загроз, що стосуються існування євреїв і держави Ізраїль [14; 21; 23]. Це підкреслює необхідність сильного війська та військової підготовки молоді. В ізраїльських школах учнів навчають користуватися зброєю, функціонує система тренувань, яка сприяє адаптації до майбутньої служби в армії. Міністерство оборони здійснює відбір обдарованих школярів і залучає їх до військових розробок. У майбутньому ці учні проходять військову службу в технологічних підрозділах, а згодом вступають до університетів і працюють над науковими проектами для армії. Система освіти Ізраїлю сприяє формуванню мілітаризованої національної ідентичності школярів. Така ідентичність розглядається як важливий чинник утвердження держави в умовах екзистенційних викликів, забезпечує налаштованість на захист батьківщини, мобілізацію населення й підтримку армії. Разом із тим наслідками цього процесу можуть стати посилення етноцентризму, терпимість до недемократичних обмежень у зв'язку з воєнним станом. Науковці в Ізраїлі активно обговорюють негативні наслідки формування етнічної моделі національної ідентичності та впливу військових на роботу державних інститутів. Ізраїльські освітяни активно розвивають громадянську освіту, спрямовану на демократичні цінності. Зусилля з демілітаризації освіти набувають актуальності під час тривалих мирних періодів. Однак загострення безпекової ситуації, як, наприклад, після подій 7 жовтня 2023 року, знову посилює роль військової підготовки та мілітарної ідентичності. Попри мілітаризацію, Ізраїль залишається демократичною країною, яка стоїть на захисті свободи, безпеки і прав громадян [7; 9].

Загалом, у більшості країн в умовах війни або екзистенційної загрози формування мілітарних складників ідентичності юних громадян передбачає вплив на такі аспекти: *емоційно-мотиваційний* – почуття гордості за героїв війни та державу, емоційний зв'язок із символами боротьби (прапором, героїчними постатями), розвиток стійкості й готовності протистояти труднощам; *когнітивний* – розуміння причин і наслідків війни, ролі армії в захисті держави, усвідомлення особистої відповідальності за майбутнє країни, формування уявлення про патріотизм як цінність; *поведінковий* – участь у волонтерських акціях, благодійній

діяльності на підтримку армії, прагнення до здобуття знань і навичок, необхідних для захисту держави, вибір професій, пов'язаних із військовою справою або громадянською безпекою.

Чинники формування мілітарних складників ідентичності включають соціально-психологічні (постійна присутність війни в інформаційному полі, особливості рольових моделей для молоді, травматичний досвід), історико-культурні (використання символів звияг, героїзму та колективної пам'яті) та освітні впливи (патріотичне виховання, військово-патріотичні заходи, інтеграція воєнного досвіду в освітній процес). Школярі отримують інформацію про воєнні дії через ЗМІ, соціальні мережі й спілкування з дорослими. Військові, волонтери та члени родини, залучені до захисту країни, стають для молоді рольовими моделями. Школярі, які пережили обстріли, втрату близьких або вимушену евакуацію, ідентифікують себе з військовими цінностями через особистий досвід. Національні символи (прапори, героїчні постаті, військові пісні), фільми, музика й література, які висвітлюють теми захисту Батьківщини, є важливими елементами культурного виховання. Відзначення пам'ятних дат, вшанування героїв і спільні акції формують почуття національної єдності. У школах на уроках історії, літератури, громадянської освіти акцентують увагу на героїзмі й боротьбі за незалежність. Організація зустрічей із військовими, волонтерами, участь школярів у благодійних акціях і волонтерських ініціативах сприяє формуванню активної громадянської позиції. Дискусії про війну, аналіз воєнних подій допомагають усвідомити важливість захисту держави.

Формування мілітарних складників ідентичності школярів в умовах екзистенційної загрози вимагає врахування вікових особливостей, а також балансу між вихованням патріотизму, усвідомленням ролі держави, армії, власного громадянського обов'язку та розвитком критичного мислення, ціннісним самовизначенням. Під час війни, коли нація бореться за своє виживання, емоції ненависті до агресора часто стають природною відповіддю на біль і втрати. Вони можуть бути потужним інструментом мобілізації суспільства й посилення волі до боротьби. Однак у роботі з дітьми важливо бути обережними. Їхній світогляд лише формується, і вони можуть сприймати мову ворожнечі буквально, не розуміючи її контексту чи тимчасової природи. Завдання дорослих – пояснювати реальність війни. Дітям важливо розуміти, що захищати Батьківщину – правильно й необхідно, але ненависть не має стати основою їх особистості. Мова, яка використовується під час спілкування з дітьми, повинна передавати складність ситуації, залишаючи місце для людяності. Навчання дітей долати гнів через творчість, співчуття й бажання змін допоможе їм вирости з розумінням цінності людського життя, почуттям відповідальності й творчими прагненнями, а не з бажанням помсти й руйнування. Захищати дітей

від ненависті означає захищати демократію від перетворення на її антипод.

Висновки. Мілітарна ідентичність цивільних громадян визначається як сукупність поглядів, переконань і поведінкових настановлень, що формуються під впливом війни та воєнних конфліктів. Формування мілітарних складників ідентичності молоді є складним і багатограним процесом, який залежить від політичного устрою, загроз, з якими стикається держава, соціокультурного середовища та освітніх впливів. У демократичних державах цей процес спрямований на виховання громадянської відповідальності, патріотизму, усвідомлення необхідності захищати свободу, безпеку й права громадян, а також на розвиток здатності критично осмислювати реальність. В авторитарних режимах мілітарна ідентичність молоді часто використовується як інструмент для зміцнення влади, формування лояльності до режиму та обмеження свободи мислення. Терористичні організації також формують мілітарну ідентичність залученої до них молоді, пропагуючи насильство як засіб досягнення цілей. Вони героїзують смерть за ідеали організації, ігноруючи цінність людського життя.

Мілітарні складники національної ідентичності цивільних громадян є важливим чинником стійкості суспільства в кризових умовах, його здатності протистояти як зовнішнім, так і внутрішнім загрозам. В умовах війни системи освіти стикаються зі складними викликами. Вони повинні сприяти зміцненню патріотизму молоді, її відданості батьківщині та готовності до її захисту. Водночас освіта має формувати гуманістичні цінності, забезпечуючи баланс між мілітарними компонентами виховання та морально-ціннісним розвитком.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Артеменко, А., Батаєва, К. Мілітарна ідентичність та соціальна адаптація ветеранів АТО/ООС : монографія. Харків Вид-во ХГУ «НУА». 2022.
2. Войцешук М. Проблеми національної ідентичності як чинник вразливості суспільства та держави. 3.05.2024. URL: <https://censs.org/problems-of-national-identity-as-a-factor-of-vulnerability-of-society-and-the-state/>
3. Ідентичність громадян України: тенденції змін (травень 2023р.). *Разумков Центр*. 2023. URL: <https://razumkov.org.ua/napiamky/sotsiologichni-doslidzhennia/identychnist-gromadian-ukrainy-tendentsii-zmin-traven-2023r>
4. Кривда Н. Чому важливо говорити про ідентичність в умовах війни. 2024. URL: https://lb.ua/culture/2024/03/16/603487_chomu_vazhlyvo_govoriti_pro.html
5. Лукомська С.О. Формування мілітарної ідентичності підлітків засобами цифрових ігор. *Слобожанський науковий вісник. Серія: Психологія*. 2024-05-28 С. 106–110. DOI: 10.32782/psyspu/2024.1.19
6. Нариси з історії становлення мілітарної ідентичності українців : монографія / В. Злишков та ін. Київ : Лисенко М.М., 2023. 139 с.
7. Резнікова О., Войтовський К. «Життя як в Ізраїлі»: висновки з досвіду забезпечення національної безпеки для України. 17.06.2022. *Офіційний вебсайт Національного інституту стратегічних досліджень*. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/zhyttia-yak-v-izrayili-vysnovky-z-dosvidu-zabezpechennya-natsionalnoyi>
8. Сміт Ентоні Д. Національна ідентичність / пер. з англійської П. Таращука. Київ : Основи, 1994. 224 с.
9. Терент'єва А. Досвід держави Ізраїль щодо управління безпекою цивільного населення в умовах кризових ситуацій. *Науковий вісник: Державне управління*. 2023. № 2 (14). С. 310–333. [https://doi.org/10.33269/2618-0065-2023-2\(14\)-310-333](https://doi.org/10.33269/2618-0065-2023-2(14)-310-333)
10. Allen C.D., Eisenhart M. Fighting for desired versions of a future self: How young women negotiated STEM-related identities in the discursive landscape of educational opportunity. *Journal of the Learning Sciences*. 2017. № 26(3). С. 407–436. <https://doi.org/10.1080/10508406.2017.1294985>
11. Ariely G. Testing the National Identity Argument in a Time of Crisis – Evidence from Israel. *Nationalities Papers*. 2024. № 52(1). С. 205–221. doi:10.1017/nps.2023.12
12. Bar-Tal D. Shared beliefs in a society: Social psychological analysis. Thousand Oaks, CA: Sage, 2000. DOI: <https://doi.org/10.4135/9781452204697>
13. Bar-Tal D.E. Intergroup conflicts and their resolution: A social psychological perspective. *Psychology Press*. 2011. <https://doi.org/10.4324/9780203834091>
14. Cohen E., Hod Y., Ben-Zvi D. From «Carrier» to «Creator»: The re-construction of national identity in more inclusive terms. *Journal of the Learning Sciences*, 32(3), 2023. 427–454. <https://doi.org/10.1080/10508406.2023.2185147>
15. David O., Bar-Tal D. A sociopsychological conception of collective identity: The case of national identity as an example. *Personality and Social Psychology Review*, 13(4), 2009. 354–379.
16. Durrani N., Dunne M. Curriculum and national identity: Exploring the links between religion and nation in Pakistan. *Journal of Curriculum Studies*, 42(2), 215–240. 2010. <https://doi.org/10.1080/00220270903312208>
17. Epelboim S. Jewish identity: formation, maintenance and possible modification under social psychology. *PsicoUSF*. 2004, vol.9, n.1, pp. 87–97.
18. Haqqani, Husain. Pakistan: Between Mosque and Military. Washington, DC: Carnegie. Endowment for International Peace, 2005. 225p. <http://dx.doi.org/10.2307/20031762>
19. Heward Carolyn, Li Wendy, Chun Ylona Tie, Waterworth Pippa. A Scoping Review of Military Culture, Military Identity, and Mental Health Outcomes in Military Personnel, *Military Medicine*, Volume 189, Issue 11-12, November/December 2024, Pages e2382–e2393, <https://doi.org/10.1093/milmed/usae276>
20. Lancaster S. L., P. Hart R. Military Identity and Psychological Functioning: A Pilot Study. *Military Behavioral Health*, 3(1), 2015. 83–87. <https://doi.org/10.1080/21635781.2014.995254>
21. Lewin-Epstein N., Cohen Y. Ethnic origin and identity in the Jewish population of Israel, *Journal of*

Ethnic and Migration Studies, 45, 11, 2019. 2118–2137. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2018.1492370>

22. Nagy M. Children in Terrorism. *Journal of Eastern European Criminal Law*. 2022. № 1. P. 21–30.

23. Oren N., Bar-Tal D. Ethos and identity: Expressions and changes in the Israeli Jewish society. *Studies in Psychology*, 27(3), 2006. 293–316. <https://doi.org/10.1174/021093906778965035>

24. Qazi, M.H. Construction of students' religious national identities in Pakistani state schools and its implications for minorities. *Compare: A Journal of Comparative and International Education*, 53(2), 2021. 181–198. <https://doi.org/10.1080/03057925.2021.1886053>

25. Qazi M. H. Exploring links between national education and students' militaristic national identity constructions – a case study of Pakistani state schools in Islamabad. *Journal of Curriculum Studies*, 52(4), 2020. 516–532. <https://doi.org/10.1080/00220272.2020.1755997>

26. Parekh B. A New Politics of Identity: Political Principles for an Interdependent World. Macmillan Education UK, 2008, 317 p.

27. Pajares M.F. Teachers' Beliefs and Educational Research: Cleaning Up a Messy Construct. *Review of Educational Research*, 62, 1992. 307–332. <http://dx.doi.org/10.3102/00346543062003307>

28. Rahm J, Gonsalves A. Refiguring research stories of science identity by careing to the embodied, affective, and non-human, *Frontiers in Education*, 2023. P. 1–6. <http://dx.doi.org/10.3389/educ.2023.1083992>

29. Richardson V. The role of attitudes and beliefs in learning to teach. In book: *Handbook of Research on Teacher Education*. Second Edition. Editors: J. Sikula. 1996. pp. 102–119.

30. Wodak R., De Cillia R., Martin Reisigl M., Liebhart K. (Eds). *The discursive construction of national identity* (2nd ed.). Edinburg: Edinburgh University Press (EUP). 2009. 288 p.